TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
Dr. GYÖRGY LAJOS

1938. AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA 97. SZ

A TRANSYLVAN MAGYAR TÁRSADALOMKUTATÁS

IRTA
Dr. SZABÓ T. ATTILA

KÜLÖNLENYOMAT
A HITEL 1938. ÉVI 1. SZÁMÁBÓL

CLUJ
GLORIA KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA
1938.

Kolozsvár, 1938. V. 2.

(F 2)

11.213/97
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 3601/1992
LELTÁRI SZÁM

MIKOR ELŐSZÖR beszélgettünk annak az előadássorozatnak tervéről, amelynek utolsó előadását most magamnak kell megtartanom, nekem a transylvan magyar falukutatás kérdésének ismertetése jutott feladatul.[1] Közben azonban a Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának vezetősége jónak látta az előadássorozat egysége szempontjából előadásomnak az általánosabb „Transylvan magyar társadalomkutatás" címet adni. Megvallom, nehezen vállalkoztam nemcsak az első, de a második feladatra is, mert előre láttam, milyen nehéz lesz tárgyilagosan ismertetnem a mult és a jelen olyan szellemi mozzanatait, amelyek tárgyköröm szempontjából érdekesek. De bármilyen bíráló tekintettel, sőt személyes tapasztalatokon hízott kiábrándultsággal néztem és nézem a kérdést, mégis észrevehettem itt-ott egy-egy biztató reménysugárt Sőt minél közelebbről vettem szemügyre a feladatot, annál inkább be kellett látnom, hogy bármilyen rosszul is áll a mi társadalomkutatásunk dolga, bármilyen kevés komoly tettet könyvelhetünk el e téren, mégis szükséges megvizsgálnunk, mert a kérdés tisztázása a ma divatossá vált önismeret felé is az első lépést jelenti.

TÁRSADALMUNK TÖRTÉNELMI ÁTALAKULÁSA

TÖBB MINT SZÁZÖTVEN ÉVVEL EZELŐTT, amikor 1777—1778 ban megjelenik az első olyan munka, amely társadalomkutatásunk csirájának tartható, szűkebb hazánk társadalmának összetétele egészen más volt, mint amilyen a mai. Ha ehhez a társadalomhoz szociálista, humánista vagy ál humánista társadalomszemlélettel közelednénk, a XVIII. századvég és a XIX. század elejének rendi társadalmi képét kívülről, tőle idegen szempontokkal és a tárgyilagos eredmény reménye nélkül közelítenők meg. Mert téves az a társadalomtörténeti szemlélet, amely Transylvaniában az 1848 előtti rendi korszak társadalmát két vagy legfeljebb háromrétű társadalomnak tekinti; egyszerűsített és természe-

[1] A kérdéses előadássorozat a Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának „A társadalomkutatás száz éve" gyüjtőcímet viselő előadássorozata.

tesen történetietlen az a kép, amely csak nemes és polgári kizsákmányolót ismer a jognélküli vagy csak csekély joggal rendelkező jobbágy-tömegekkel szemben.

A jobbágyság vagy általánosabban a népiség történetének igazi ismerője előtt e társadalmi osztályok nyilvánvalóan nem annyira társadalmi, mint inkább *jogi* keretek, de csupán olyan puszta jogi keretek, amelyek között a mult társadalmának hol viharzó, hol csendes élete lüktetett. Csak bensőséges pillantást kell vetnünk egy szűkebbkörű társadalmi egység, mondjuk egy falu, kicsiny történeti világára és meggyőződhetünk arról, hogy lényegében e földön a régi társadalom *jogi* tagozódásán belül a *társadalmi* sokrétűség gazdag világa élt, mint ahogy minden jogi egyenlőség mellett ma is a közvetlen közelünkben élő városi vagy falusi társadalom nagyon is sok színű, nagyon is összetett társadalmi valóság. Ha ebből természetszerűen arra következtetek, hogy az 1848. évi *jogi* felszabadulás társadalmunk összetételében aránylag kevés változást okozhatott, a szabadságharc emberöltőjére nézve, úgy hiszem, találó igazságra mutatok rá. Az ú. n. emberi jogok kinyilvánítása csak *jogi* változást hozott, maga a *társadalom* szerkezeti összetételében, rétegeződésében nagyon keveset módosult. De ha nem is értékeljük társadalmi szempontból tulságosan sokra e jogi változás jelentőségét, lebecsülnünk sem szabad. A jogi változás mindenesetre igen jelentős lépés volt a társadalmi átalakulás *lehetősége* felé. Ez észrevehetően a kiegyezés utáni politikai és a nyomában járó gazdasági változás eredményeképen be is következett, s különösen két társadalmi réteg kialakulásával jelentett új szerkezeti tényezőt társadalmunkban. Az egyik osztály a *középosztály*, a másik a *munkásság*, vagy még közelebbről az *ipari munkásság* volt.

Az előbbi, a *középosztály*, mint csira, mint fejlődésre képes szunnyadó lehetőség már a rendi korszakban is megvolt a városok köznemes-hivatalnoki és kispolgári rétegében, de igazában jelentőséget csak az elemi, közép- és főiskolák oktató személyzetének szaporodásával, újabb és újabb egyházi, egészségügyi, közigazgatási, gazdasági meg bírói szervek hivatalnok-karának növekedésével kezdett nyerni. Társadalmi szempontból ez az osztály tulajdonképen nagyon sokféle anyagból álló ötvözetnek készült: magába olvasztotta a jogi egyenlőségben egymásra talált nemesi, jobbágyi, illetőleg polgári rétegek új társadalmi világát. Minél inkább nőtt ez a társadalmi réteg, annál jobban kiépítette a maga zárt, merev választófalait — különösen „lefelé", a többi társadalmi osztályok, a polgárság, a parasztság és a munkásság felé. Csak egyfelé voltak nyitva e zárt kínai-fal kapui, „felfelé", a születési arisztokrácia felé. A másik, alig néhány évtizede jelentős magyar társadalmi réteg, *a munkásság* is kívül esett e középosztály érdeklődési körén, pedig éppen ez osztály gócpontjain, a városokban, a századforduló táján már a lakosság jelentékeny hányadát a munkásréteg tette ki. Elég három városunk számhasonlítási adatait tekintetbe venni ahhoz, hogy megállapítsuk, milyen jelentős számbeli tényező volt városainkban a századfordulón az iparosság

és a munkásság. Az 1900. évi népszámlálás szerint például Cluj 49.285 lakosából pusztán az iparral foglalkozók száma az eltartottakkal együtt 16 548 lélek volt.[2] Ugyanekkor Târgu-Mureş 19.522 lakosa közül 7.114 volt iparból élő.[3] Az előbbi város lakosságának tehát mintegy harmada, az utóbbinak viszont még ennél is nagyobb része, mintegy kétötöde iparos, illetőleg ipari munkás volt. Ha még megemlítem, hogy ugyancsak a századfordulón a kisvárosok közül például Dej-nek közel tízezer (9.888) lakosából az iparral foglalkozók és családtagjaik száma a lakosságnak szinte egyharmadát (2847) tette ki,[4] ezek az adatok még akkor is az iparos elem jelentőségére mutatnak rá, ha e számadatok jelzette tömegek társadalmi összetételét az adatok hiányossága miatt nem láthatjuk eléggé biztosan.

Bármiképpen álljon is a helyzet, ez a számban jelentős munkástömeg jórésze a „nemzeti gondolatot ápoló" középosztály számára ismeretlen volt[5] — a parasztsággal, azzal a nagy társadalmi osztállyal együtt, amely már számbeli többségénél fogva is a magyar nép és az állam alapjait alkotó társadalmi réteget jelentette. E társadalmi elzárkozás már akkor is az egymás mellett élő osztályok idegenkedésére, sőt ellenségeskedésére vezetett, nemzeti szempontból azonban igazi áldatlan következményei az uralomváltozáskor jelentkeztek.

Az uralomváltozással újabb jelentős módosulás kezdődött meg társadalmunk alkatában. A nemzeti eszme ú. n. hordozójának, a középosztálynak jelentős része gyors futással, majd egyre lassudó szivárgással menekült a határon túlra. Ezzel a középosztály jelentősége alapjaiban rendült meg. A magyar társadalomtól hamar elszakadó zsidóság, a sok vegyesházasság, meg a nyomukban járó elnemzetlenedés is elsősorban ez osztály számát fogyasztotta. Ma már a kisebbségi sors huszadik esztendejében mind bizonyosabban látszik, hogy az egyes társadalmi rétegek jelentőségében változás állott be. E belátásnak itt-ott lehet is látni némi gyakorlati következményeit. Érdekes és egyben érthető, hogy a magyar értelmiség leghamarább azok felé nyujtotta ki tapogatózó kezét, akikkel együtt élt, akikhez térben is közelebb volt: a városi kézműves-kisiparos társadalom felé. Az érdeklődés halvány jelei azonban nem annyira társadalmi, mint inkább politikai és gazdasági téren mutatkoznak. Amit a társadalomkutatás szempontjából fontosnak tartanánk, t. i. e rétegek társadalmi élete iránt való behatóbb tudományos érdeklődést, ezt még ma is nélkülözzük. Azonban hogyha e futó áttekintés alapján így nézzük és ilyennek látjuk magyar társadalmunk másfélszázados történeti alakulását és ilyennek e társadalom mai képét, nem csodálkozhatunk,

---

[2] M. Stat. Közl. Új sorozat. I. k. Bpest, 1902. 838—9.

[3] I. h. 854

[4] I. h. 890 — Magától értetődő, hogy a fenti számok mindenféle iparost magukba foglalnak, így az ipari munkaadókat is.

[5] E bevezető fejtegetések megírása után tanulmányoztam át *Braun Róbert* alább idézendő tanulmányát; ebben ő szinte harminc évvel ezelőtt ugyanezt a tényt állapítja meg. Vö. Huszadik Század, XIX. 1909. 514.

hogy e társadalom középosztálya, mely az ilyen kutatásoknak természetszerű letéteményese, nem érdeklődött sem saját társadalmi kérdései, sem a vele együttélő „alacsonyabb" társadalmi rétegek hasonló kérdései iránt.

TRANSYLVANIA INCOGNITA

A MONDOTTAKAT tekintetbe véve egészen természetes, hogy nem lehet a transylvan magyar társadalomkutatás történetének kérdéséhez a társadalomkutatás mai fejlett szempontiaival közeledni. Minden tudomány bölcsőkorában még alig fedezhető fel az új tudomány sok jellegzetes vonása, munkamódszere is csak később alakul ki. Mikor *Benkő Józsefnek* (1740—1814), a növénytani munkásságáért külföldön is elismert református papnak bérces hazánkról szóló latin nyelvű munkáit[6] és egy román vonatkozású magyar nyelvű művét az itteni társadalomkutatás legelső jelének tekintem, nem akarom ezzel azt mondani, hogy e munkák tisztán társadalomtudományi jellegűek. Ami kevés társadalmi vonatkozás van bennök, az is inkább a társadalom természeti keretének, intézményeinek, szerveinek, közművelődési viszonyainak és történetének ismertetéséből áll. Román vonatkozású munkájában[7] az 1784. évi Hora lázadással kapcsolatban a románság képét igyekszik megrajzolni; szó sem lehet azonban itt elfogulatlan társadalmi vagy történelmi képről, hisz munkáját közvetlenül e paraszt-mozgalom elfojtásának évében írta.

E szerény indulás után szinte hat évtizedes süket mozdulatlanság következik. A kor rendi világa hogyan is törődnék a társadalmi állapotoknak változtatási, jobbítási szándékot feltételező vizsgálatával akkor, mikor épen ez állapotok megszilárdítására törekedik. Az a folytatás is, mely 1834-ből *Hodor Károly* (1815—1881) „Doboka megye... esmertetése"[8] című terjedelmes művében előttünk áll, nem a társadalmi szempontok uralmát mutatja. Hodor egész lelkével, neveltségével a rendi korszak nemesi szemléletének képviselője, maga is földbirtokos és táblabíró. Bár előszavában *Takáts Évának*, a „Barátságos beszélgetés a földmívelő nép állapotjáról" című értekezés[9] haladó gondolkozású író-

[6] *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus.* Vindobonae (Bécs), 1777—8. 2 köt. — *Specialis Transsilvania.* 1790 körül öt ív megjelent belőle Bécsben, de inkább kéziratban ismeretes. Kéziratos elterjedtségére jellemző, hogy az Erdélyi Múzeum kézirattárában három XIX. századi másolat is van belőle; a helyi ref. kollégium levéltárában egy, a Bethlen-kollégium könyvtárában szintén egy kéziratról tudok. Igy az a „Székelység" című folyóiratban napvilágot látott állítás, hogy e kéziratnak csak egy másolata van az egyik székely ref. kollégium tanítóképző-intézetének könyvtárában, nyilvánvalóan tájékozatlanságból eredt (Vö. i. h. VIII. 1938. 8).

[7] *Erdélyi ....nemzet képe.* (Kézirat. Csak első íve jelent meg; ism. az Új Magy. Múzeum 1854. I. 424—5.)

[8] *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése.* Kvár, 1837. 927. (Az előszó 1834-ből).

[9] Tud. Gyüjt. 1824. IX. 71—88.

nőjének a haza földrajzi, politikai, erkölcsi és gazdasági tekintetben való megismeréséről írt sorait idézi, a levéltári kutatások lehetetlenségéről panaszkodva elárulja, hogy ő nem annyira a jelen, mint inkább a mult felé közeledik. Az „egész megyének természeti, polgári (közigazgatási), erkölcsi, gazdasági, tudományos, egyházi és hadi mult és jelenkori mivoltát" igyekszik az olvasó elé állítani; nemcsak a megye általános történetéről, birtokosairól, közigazgatásáról, adó és dézsmaügyeiről szól, de külön-külön az egyes községekről is. Elsősorban itt akadhatunk sok olyan adatra, amelyet a társadalomkutató az 1830-as évek megyei társadalmának megismerésére kellő kritikával felhasználhat. Társadalomtörténeti szempontból mindenesetre sajnálatraméltó, hogy a községek ismertetése során is elsősorban birtoklás-történettel foglalkozik és így a helységeknek inkább külső történetével ismerkedünk meg, mint a korabeli társadalom viszonyaival.

Azonban kissé sok is e korban effélét várni. Földünk csak lassan, nehezen csiráztatja az elvetett magot. De éppen Hodor munkájának megjelenési évében, 1837-ben, egy másik társadalmunkkal foglalkozó író is jelentkezik: *Kővári László* (1820—1907). Kővárinak, mint történettudósnak neve eléggé ismeretes. Nagy transylvan története, honunk földe ritkaságairól, régiségeiről, nevezetesebb családairól, az 1848—49-i eseményekről, a fejedelemkori családi szokásokról és viseletekről írt munkái, más történeti jellegű műveivel együtt, nélkülözhetetlenek a szakember és az avatatlan érdeklődő számára még ma is. De nemcsak mint történetíró nevezetes, a mi szempontunkból nézve pillanatnyilag háttérbe szorul korszakalkotó történetírói jelentősége azzal a ténnyel szemben, hogy ő a transylvan magyar társadalomkutatás tulajdonképeni megalapítója. Még — ahogy mondani szokták — alig pelyhedző állú, 17 éves ifjú, mikor megírja első prózai művét egy faluról és az abban dívó népszokásokról.[10] Ezt követi Ady földjéről írt hosszabbacska vázlata.[11] Ettől kezdve aztán érdeklődése egészen szűkebb hazánk társadalmi és történeti megismerése felé fordul. Kezdetben különösen a székelység érdekli; ennek az érdeklődésnek több kissebb cikke[12] és egy nagyobb kötet az eredménye. Kossuth szavait írja jeligeként e munkája[13] elé: „... Kevesen vannak, kik Erdélyt, s különösen az oly igen érdekes Székelyföldet ismernék, mely az egész keresztény Európában (legfölebb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnéptipusát minden feudalismusi ferteztetéstől tisztán tartani". E romantikus-demokratikus jelenkori és történeti szemlélettel nézi kezdetben Kővári a székelységet. De amint halad a higgadtabb, valósabb értékszemléletekkel rendelkező férfikor felé, tekintete is mindinkább Transylvania közelebbi megismerésének vágyától ég. Így születik aztán

[10] *Teke népszokásaival.* Nemzeti Társalkodó. 1839. II. 171—3.

[11] *Föld- és országtani vázlatok Szilágyról.* Tudománytár. Új folyam. VIII. 20—36.

[12] E cikkek teljes jegyzékét l. Köblös Zoltán összeállításában (*Kővári László irodalmi munkássága.* Erd. Múz 1907. 336. kk.).

[13] *Székelyhonról* MDCCCXLI. Kvár, 1842. 205+3 sztln lap.

meg az első transylvan számhasonlító mű: „Erdély statisztikája" (1847).[14] E terjedelmes munka elé a kiadó, Tilsch János írt ugyan előszót, de az az állítása, hogy országrészünk statisztikájára és földrajzára oly szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre, egészen bizonyosan a könyv írójának, Kővárinak a véleménye is. Kétségtelen, hogy e munka előképe *Fényes Elek*nek nagy, Magyarországról írt két számhasonlító műve volt,[15] de a transylvaniai úttörés érdeme a Kővárié. Ezutáni munkásságában még inkább megközelíti azokat a szempontokat, amelyeket a mai társadalomkutatás magáénak vall. Egy futó leírása[16] után már egészen közeli társadalomkutató részletkérdésekkel foglalkozik. E munkák egytől-egyig városunkkal kapcsolatosak. Előbb az itteni 1869—70.-i lakásviszonyokról és lakosokról, majd a város közgazdasági viszonyairól, fejlődési irányáról és feltételeiről ír; még később előadói jelentésben számol be a köztisztasági és közegészségügyi mozgalmakról és kívánalmakról.[17]

Már Kővári munkásságának első éveiben találkozunk más társadalom- és honismertető kísérletekkel is. Ilyennek tekinthetjük elsősorban *Téglási Ercsei József* két vázlatát[18]. Ha ezek futólagos, sokszor gyermekien tudománytalan nézőpontból látó ember leírásai is, még sem hanyagolhatók el Az ilyen leírások nem ritkák e korban. Divat volt akkor ilyen kisigényű, napi érdekességű hon- és társadalomismertető alkotásokat írni. Ezek a kor társadalmi, nemzetiségi és műveltségi viszonyaira vetnek fényt, de egyben a transylvan szellemiségnek a népi értékekkel szemben való különös vakságáról is bizonykodnak. Még olyan művészi fokon is, mint amilyet *Kazinczy Ferenc* „Erdélyi levelek" (1816) című útleírása képvisel, a transylvan társadalomról alkotott töredékes kép inkább az író lelkivilágára, környezetszemléletére, a különleges társadalmi viszonyokkal szemben való fogékonyságára vagy éppen értetlenségére, mintsem magára az egykorú társadalomra nézve jellemző.

Sokkal fontosabbak e kisebb-nagyobb igényű leírásoknál azok a munkák, amelyek — mintegy Hodor Károly megye-történetének műfaj-társai — a 40-es évektől kezdve jelentek meg. Az efféle kisebb közigazgatási területeket számbavevő munkák sorát a magyar nyelvterület minden részén a Magyar Tudós Társaság

---

[14] Ennek folytatása *Erdély jelenlegi statisztikájához* címen írt cikksorozata is. (Hetilap, 1853. 240—42, 264—5.)

[15] *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományokn k mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben.* Pest 1836—40. 6 köt. — *Magyarország statisztikája.* Pest. 1841—43. 3 köt.

[16] *A kalotaszegi magyar nép Erdélyben.* Magyar- és Erdélyország Képekben. 1854. II. 135—7

[17] *Kolozsvár.* I h. I. 76—82. — *Kolozsvár sz. kir. város lakosai az 1869—70 i népszámlálás szerint.* Kvár, 1870 — *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya és feltételei (1888).* U. o 1889. — *Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmai és kívánalmai.* Közgazdasági előadói jelentés. U. o. 1892. — Itt idézek más két szerzőtől származó, szintén városunkkal foglalkozó tanulmányt: Galgóczy Károly: *Kolozsvár multja, jelenje és jövője* Kvár. 1872. és dr. Békésy Károly: *Kolozsvár közgazdasági multja és jelene.* Kvár, 1889.

[18] *Utazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásaiban.* Nemzeti Társalkodó, 1838. — *Kalotaszeg rövid leirása.* Hon és Külföld, 1842.

1846.-i felszólítása indítja meg.[19] Ez adta meg az utolsó lökést *Kozma Pál*nak, Zaránd megye egykori főispánjának és kormányszéki tanácsosnak ahhoz, hogy 1848-ban a megye földrajzi, statisztikai és történeti leírása érdekében mintegy húsz évig gyüjtögetett adatait közzétegye.[20] „Ugy vélem — írja szerényen mentegetőzve műve előszavában — hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn bárminő érdektelen jegyzeteimet is rendbeszedem s a magyar tudós társaság bírálata alá bocsátom". Bár műve több, mint egy évtizeddel később jelent meg, mint a Hodoré, munkamódszere semmivel sem fejlettebb, adatanyaga meg éppen szegényebb, mint emezé. Alig száz lapra sűríti össze mindazt, amit a megye földrajzáról, gazdasági, gazdálkodási, statisztikai, birtoklástörténeti, vallási, közigazgatási viszonyairól, illetőleg történetéről összegyüjthetett, de munkájában a jóhiszemű műkedvelőség határán nem jut túl.

A kisebb zárt történeti területek viszonyainak felkutatása és ismertetése az 50-es években kezdődik. Ekkor indul meg valószínűleg az 1842-ben alakult szász honismertető egyesület (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) meg az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítási mozgalmának hatása alatt az a monográfia-szerkesztési buzgalom, mely országrészünk nem egy tájának társadalomkutatási szempontból máig is legfőbb, le könnyebben hozzáférhető forrásait eredményezte. 1853 ban *Kisbaczoni Benkő Károly* (1805—1863) kezdi meg e munkák sorát a székely székek leírásával. „Csík, Gyergyó és Kászonnak jelen valódi állását összekapcsolva multjával tűztem ki e munkálatom tárgyául" — írja első ilyen munkájában,[21] melyet változatos, hányatott életének abban a korszakában (1851—1854) írt, melyet földadórendszeri becsületbiztosi minőségében a legkeletibb székely székben töltött el. „Miket csak lehetett, magam vizsgáltam meg, — írja munkamódszerére vonatkozólag, — hogy semmi nevezetes ki ne maradjon, miket meg nem tekinthetek, mentől több körülményeivel esmeretes lakosoktól a helyszínén pontosan kitudakoztam, szóval igyekeztem (munkámat) a lehetőségig javítani. Dacára működéseimnek, elősmerem, maradtak hézagok, de amelyek a magánkörön kívüliek lévén, csakis a polgárzat (= állam) által kiegészíthetők". Az ismertetés váza itt is ugyanaz, mint az eddigi területi monografiákban. Az általános leíró részben földrajzi, gazdasági, egészségügyi, éghajlati, népességi, vallási, közigazgatási, katonai és közművelődési vonatkozásban igyekszik fényt vetni arra a kis székely területre, amelynek megismertetését célul tüzte ki. A történeti ismertetés természetesen itt sem marad el; mind a terület általános tör-

[19] „Készíttessék bármely még eddig külön le nem írt magyar birodalmi vármegye vagy terjedelmesebb vidék vagy nevezetesebb város történeti, földirati és statisztikai leírása oklevelek s egyéb eredeti és hiteles kútfők szerint!" Id. Kozma Pál: alább i. m. 3.

[20] *Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leírása.* Kvár, 1848. 109 lap.

[21] *Csík, Gyergyó és Kászon leírások két t. i. általános és részletes osztályokban.* Kvár, 1853. 1863 + 9 sztln lap.

ténetét, mind pedig a községek egyenként való ismertetése kapcsán a falvak történetét igyekszik összefoglalni. Valamivel bővebb adatanyaggal és rendszeresebben fog hozzá ugyanő egy másik szék leírásához[22]. Élete vége felé egy sok családáson és nehézségen átesett férfi bölcseségével írja: „... Mielőtt alkonyán álló napom letűnne, fölhasználom hanyatlása miatt megtörődött sugarait is; megismertetem Marosszéket hajdani és mostani állapotában alaposan őszintén s lehető röviden a jelen- és utókor számára." Bár e sorokat halála előtt 2—3 évvel írta, műve megjelenését nem érhette meg: 1863-ban, munkája megjelenése előtt mintegy öt évvel meghalt.

Mind terjedelemben, mint tudománytörténeti jelentőségben messze túlhaladják a mult század derekáig megjelent hon- és társadalomismertető műveket *Orbán Balázs* (1830—1890) munkái. Neki csak egy művét, „A Székelyföld leírásá-"t[23] emlegetik ma is általánosan. Munkásságának közelebbi ismerői előtt azonban nyilvánvaló, hogy már 1869—1873 között kiadott nagy, hatkötetes művének megjelenése előtt több olyan kisebb cikket[24] írt, amelyek földünk és társadalmunk megismertetési vágyáról tanuskodnak. A kiegyezést megelőző időszak reménytelen politikai légkörében kezdi meg kutató munkáját. Mikor aztán hosszas vándorlás és tanulmányozás után, 1868 ban, munkája első kötetéhez előszót írt, megismerteti nemcsak a munka keletkezésének eszmei hátterét, de magát az anyaggyüjtés és a feldolgozás módszerét is. Soraiban benne ég a szabadságharc nemzedékének lelkesedése, az elnyomatás korának keserűsége, de a keserűség is lelkesedéssé forrósodik a kiegyezés korának bizakodó, reménykedtető hangulatában. „Népünk... most, midőn hosszas tespedés után szabadság-szeretetének s hősiességének új és fényes bizonyítványát adá, — írja — a szabad, és szabadságra törő népek zöme is kezd felénk fordulni s velünk érintkezvén, minket ismerni igyekeznek. Ismerni és ismertetni kell tehát elhanyagolt szép hazánk viszonyait s mindenkinek tehetsége szerint oda kell hatnia, hogy ..... ne legyen tovább is *terra incognita.*'[25] Mivel a legismeretlenebb országrésznek Transylvaniát, és itt is a székely-lakta földet tartja, elsősorban e terület felkutatását és ismertetését látja égetően szükségesnek. „Ezen — bevallom — nagy és nehéz feladat létesítéséhez fogtam én — írja tovább — gyenge erővel ugyan, de a legszentebb szándék- és a legernyedetlenebb szorgalommal, járatlan ös-

---

[22] *Marosszék ismertetése.* (A) szerző felkérése folytán kiadták Nagy-kedei Fekete Sámuel nyug. kir. udv. tanácsos és Simon Elek ügyvéd. Kvár, 1868—69. 354+4 sztln lap.

[23] *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* Pest, 1868—1873: I. k. *Udvarhelyszék.* 235; II. k. *Csikszék,* 159; III. k. *Háromszék,* 212; IV. k. *Marosszék.* 224.; V. k. *Aranyosszék,* 248; VI. k. *Barcaság.* 448 lap.

[24] Ezeknek jegyzékét l. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* IX. 1319—20.

[25] Ez és az alább következő idézetek az I. kötethez írt *Előszó*-ból valók.

vényen indulván el, mit 6 év kitartó szorgalmával és szent törekvésével gyüjthettem, azt hazám oltárára helyezem. Zsenge talán az áldozat, mit a jóindulat s a honfikötelmek átértése nyujt de hát visszarettenjek e a feladat nehézségétől s ha tökélyest, ha teljesen kielégítőt nem nyujthatok, hallgassak e, mint eddig tevők, s e szép országrész ismeretlen maradjon továbbra is?" A „kor intő szavát követi", midőn l at kötetes munkáját közrebocsájtja. Gyüjtési módszere összehasoi líthatatlanul fejlettebb, mint elődjeié, és igy a technika legújabb eljárásmódjainak felhasználásával a kötetekben felhalmozott anyag is tudományos szempontból mérhetetlenül értékesebb Rajzok, fényképek, illetőleg fényképről készült kőnyomatok gazdag sora jelent további haladást a honismertető és társadalomkutató munka anyaggyüjtő módszere területén. „Fő igyekezetem oda volt irányozva, — irja, — hogy a vizsgálódásom alatti területnek történeti, népéleti, régészeti s tájirati hü leirását adjam, de mivel célom nem az volt, hogy csak szaktudósok számára irjak, kerülni igyekeztem az abstract irányt és a szakirodalmi merevséget, sőt az előforduló ily szárazabb leirásokat is igyekeztem lehetőleg vonzó és élvezhető alakba önteni, főként azért, hogy az ily komolyabb irányú olvasmányt is megkedveltessem a nagyobb olvasóközönséggel. Ez a törekvés választatta velem a könnyebb és élvezhetőbb elbeszélési modort." „A Székelyföld leirásá"-ba Turda város és környékének ismertetését is fel akarta venni, de mivel belátta, hogy a kép sokkal nagyobb, hogysem a tudomány kára nélkül a szük keretbe beszoritható lett volna, „Torda és környéke" címen (Bpest, 1889. 479 lap) újabb monográfiát ir. E mindmáig legnagyobb erdélyi magyar városmonográfiában, mint maga is előrebocsátja, előbb a város tájrajzi fekvését, égalji viszonyait, állat- és növényvilágát ismerteti, hogy aztán visszamenjen a multba, ameddig a történelem szövétneke elvezet és igy kisérhesse figyelemmel és tárhassa olvasói elé a város megalakulását, fejlődését, gyakori feldulatása utáni újjászületését (Vö. i. m. 6. l.). E munkának különösen két fejezete, a város népességéről és a nevelésügyről szóló, olyan, amely a korabeli társadalmi viszonyok vizsgálatával a társadalomkutató számára nélkülözhetetlen útmutatást nyujt.

Orbán Balázs munkássága nemcsak az elért és munkáiban felraktározott eredmények, de e földterület és a rajta élő társadalom iránti tudományos érdeklődés felébresztése és fejlesztése szempontjából is korszakalkotó jelentőségü. Ettől kezdve már nemcsak a történelmi osztályok multja érdekli a tudományos kutatást, hanem ráterelődik a figyelem egy eddig elhanyagolt társadalmi osztályra, a falusi népre, a parasztságra is. Kalotaszeg első ismertetője, *Téglási Ercsei József* még számunkra szinte hihetetlen érzéketlenséggel és értetlenséggel áll meg egyik gyönyörü fatornyos templomunk előtt s ezt irja: „... Ötágú tornya és tornyos két cinteremkapui a török császár héttornyú várát hozzák az utazó elméjébe. Az ilyen tarka izlésü épitési modor egyházainknak legkisebb díszt sem ád és minden lelkisérelem nélkül száműzhetjük éppen Kínába, hol az épületeknek oly sokágú szarvai vannak,

mint a szarvasoknak".[26] E felfogástól lassú fejlődéssel a néprajzi érdeklődésen át vezet az út a társadalom népi rétegével szemben való társadalmi felelősség megérzése felé. Eddig a népi értékek megbecsülése csak esztétikai, tudományos, történeti érdekből, de semmiesetre sem társadalmi érdeklődésből származó. Mélyebbre tudományos módszerükkel a néprajzi kutatók szállanak alá, mikor a nép anyagi és szellemi életével kapcsolatos tárgyi és szellemi emlékek megmentésére törekednek. Ilyenszerű kutatómunka eredményeit őrzik az 1890-ben megindult *Ethnographiának* és a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya* 1900-tól megjelenő *Értesítőjének* testes évfolyamai meg a *Magyar Népköltési Gyüjtemény* egyes kötetei. Ezen kívül Transylvania érdekes néprajzi vidékeinek is akadt külön feldolgozója *Jankó János*ban.[27] E tanulmányok nemcsak néprajzi szempontból jelentősek, hanem a társadalomkutatás szempontjából is, hisz a lakosság vizsgálatáról írott fejezetek, meg a lakás- és életviszonyokat ismertetők valóságos társadalomkutató monográfiáknak tekinthetők. Igy ha nem is veszszük számba azt, hogy a néprajzi viszonyok vizsgálata is elmaradhatatlan részét alkotja a társadalomkutatásnak, ha csupán a mi szempontunkból nézzük is Jankó munkásságát, őt a legjelentősebb társadalomkutatóink közé kell sorolnunk. A nép ajz tudományos művelője így társadalomkutató is Mikor azonban pusztán esztétikai szempontok érdekik a kutatót, legfeljebb hangulatos leírásokat, megokolatlan állításokat nyujt. Erre jó példa a mi szűkebb hazánk szempontjából is *Malonyai Dezső*nek egyébként képekben gazdag népmüvészeti gyüjtése.[28]

Az ezredéves ünnep alkalma sok tudományos mozgolódásnak adott lökést. E történeti évforduló természetszerűleg elsősorban történeti jellegű vállalkozásokra ösztönzött. A transylvan vármegyék közül is több ez alkalommal iratja meg monográfiáját. Ezek közül számunkra legtöbbet nyujt, időben is legelőbb jelent meg Alba Inferioris monográfiája. E munka első kötetei ugyan csak a vármegye természeti viszonyainak és történelmének ismertetésével foglalkoznak, a negyedik kötetben azonban a megye magyar, szász és román népe néprajzának feldolgozását kísérli meg *Lázár István, Weinrich Frigyes* és *dr. Moldován Gergely*[29]. Kétségtelen, hogy e terjedelmes tanulmányok a társadalomkutató munkának csak egy részletére terjednek ki, de elkerülhetetlen, hogy e munka közben ne nyujtsanak a többi munkaterületek számára is

[26] *I t.* Hon és Külföld. 1842. 88. — E részt Balogh Ilona is, mint a népi értékek iránt való érzéketlenség ékes bizonyságát idézi. (*Magyar fatornyok.* Bpest, 1935. 3.)

[27] *Kalotaszeg magyar népe.* Népzajzi tanulmány. Bpest, 1892. 223+XII tábla. — *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe.* Bpest, 1893. 294+10 tábla.

[28] *A magyar nép művészete.* I. köt.: *A kalotaszegi magyar nép művészete.* Bpest, 1907. 286 l. — II. köt: *A székelyföldi a csángó és a torockói magyar nép művészete.* Bpest, 1909. 319 l.

[29] *Alsó-Fehér vármegye monográfiája.* (Irta: Herepei Károly, Gáspár János, Csató János, Ávéd Jákó, Lázár István, Weinrich Frigyes, Moldován Gergely, Cserey Béla és Szilágyi Farkas.) 3 köt. Ne. 1896—8.

nagyon értékes adatokat. — E művet más megyei monográfiák is követték. Ezek közül hatalmas arányaival különösen kettő emelkedik ki. Mindkét munka természetesen elsősorban történeti adatgyűjtemény, de mivel a vizsgálatban egészen saját korukig haladnak, a korabeli társadalomnak meg intézményeinek valóságos képét is igyekeznek megrajzolni. „Szolnok Doboka monográfiájá"-nak szerkesztője, *Kádár József*, történeti anyagában *Pokoly József*, *dr. Réthy László*, *Tagányi Károly* és saját adatgyűjtésére támaszkodva különösen két kisváros, Dej és Gherla esetében tér ki bővebben a századvég kisvárosi társadalmi szerkezetének vázolására.[30] De ő is, épúgy mint Zălau társadalmi viszonyainak ismertetője, *Petri Mór*[31], az előbb érintett különleges, szűk középosztály-szemlélettel csak a társadalom felszínén mozgó elemek megrajzolásával bibelődik.[32] Hogy ezek mögött mélységeiben ismeretlen tenger s benne a társadalmi erők és mozgalmak sodróerejű árama jő idegen tájakról és lassan, lappangva mos el örökkévalóknak tartott értékeket és intézményeket, abból e monográfusok egyike se érzett meg és természetesen nem is érzékeltethetett semmit. Szerintök a kisvárosi életben csak a hazafias ünnepek lefolyása, a helyi nagyságok kérészéletű tündöklése, a szoboravatások szónoklási alkalma és a vidéki életnek sok más hasonló, csillámló, zsongító, mákonyozó mozzanata az, amely a város igazi életét teszi. Csodálatos érzéketlenség ez: egy önmagát általó társadalom vaksi életszemléletének pontos vetülete.[33]

A SZÁZADELŐ TÁRSADALOMKUTATÓ MUNKÁJA

AZ UTÓBBÉLŐKNEK a zajló történelmi időkben szerzett nagyképű bölcseségével némi igazságtalanság ilyenféle megállapításokat tenni egyébként rendkívüli, nélkülözhetetlenül fontos alkotásokkal

[30] *Szolnok-Doboka vármegye monographiája.* Dés, 1901—1905. I. köt. 550; II. köt. 561; III. köt. 582; IV. köt. 564; V. köt. 588; VI köt. 575 és VII. köt. 434 lap.

[31] *Szilágy vármegye monographiaja.* Hely nélkül. 1901—4 I. köt. 815; II. köt. 576; III. köt. 750; IV. köt. 854; V. köt. 868 és VI. köt. 840 lap.

[32] Megjegyzendő azonban, hogy Kádár és munkatársai „A vármegye statisticaja" c. fejezetben (I. 27—42. l.) és „A vármegye ethnographiája" címűben (I. 45—93. l.) különösen népiségtörténeti szempontból érdekes megállapításokat nyujtanak. Petri is foglalkozik a lakosság multbeli hullámzásának okaival, a településekkel, a népesség számával, a népneveléssel, az egészségüggyel, a népviselettel, népszokásokkal, a gazdasággal, iparral és kereskedelemmel (I. 144—173., 553—579. 681—766. l.), természetes azonban, hogy az ezekről szóló fejezetben éppen azokat a szempontokat nem alkalmazza, amelyek az újabb társadalomkutatás alapvető kutatás- és feldolgozás-módszertani szempontjai. Még egy negyedik vármegyei monográfia is megjelent (*Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig.* Írta: Jakab Elek és Szádeczky Lajos. Bpest, 1901.), de ez teljesen történeti jellegű.

[33] Hogy pl. a székelység társadalmi ismertetéséről és megerősítéséről hogyan gondolkoztak a századfordulón, arra nézve érdekes elolvasni *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai* (sajtó alá rendezte Buday Barna, Bpest, 1902.) c. kiadványnak „A székely nép szociologiai szempontból" címet viselő előadói jelentését és a nagygyűlés határozatát (I. h. 461—64. l.).

kapcsolatban. De nekünk, akik a társadalmi fejlődés zúgó áradatában hányt-vetett élő társadalom részei vagyunk, lehetetlen az igazi önismeret érdekében meg nem állapítanunk az ilyen kirívó szellemtörténeti tényeket, nem azért, hogy késett okossággal az előttünk élt és részben velünk élő nemzedékek hibáit hánytorgassuk, hanem azért, hogy a történeti távlat igaz tényében magunkat is ugyanolyan kemény ítélőszék elé állíthassuk.

A század elejének vak, egyoldalú, elzárkozó társadalomszemléletében először egy nemzetközi, világpolgári szemléletben felnőtt folyóiratnak, a *Huszadik Század*nak írócsoportja kezdi a hiányzó társadalmi szempontokat kifogásolni. Hogy szinte teljes eredménytelenséggel, azon nem csodálkozhatunk. Még ma is, amikor az idők elfogadtattak velünk már sok, akkor döbbenetes bölcseséget, — mondom, még ma is elevenünkbe vág az a hideg, részvétlen józanság, amellyel ennek az írócsoportnak nem egy tagja a társadalom vakságát nézi. Sajnos, a társadalomkutatás monográfikus szempontjait ez az írói kör is csak nagy ritkán alkalmazta arra, hogy ezzel az élő társadalom egységeinek vizsgálatát szolgálja. Transylvan viszonylatban a folyóirat hasábjain egyetlen olyan tanulmányra bukkanunk, amelyben gondos adatgyüjtés alapján egyik városunk szervezett munkásságának képét rajzolja meg *Braun Róbert*[34]. E tanulmány mindenképpen kiemelendő nemcsak azért, mert az első itteni monográfikus társadalomrajz, hanem azért is, mert írója hosszas személyes tapasztalás, a munkáscsaládok életviszonyainak helyszíni vizsgálata alapján igyekezett hű képet rajzolni az ipari munkásság helyzetéről.

Valahol már a világháborút megindító terveket szőtték, mikor végre ráterelődik a figyelem a falu társadalmi életére is. Ez érdeklődést jelző első hosszabb tanulmány[35] írója, *Barabás Endre*[36] ugyan főképpen nemzetiségi vonatkozásban foglalkozik a kérdéssel, de azért jelentős e tanulmány számunkra is, mert különösen a transylvaniai magyar, román és szász falvakra irányítja tekintetét. Ha Braun Róbert tanulmányát az első mai értelemben vett transylvan társadalomkutató tanulmánynak minősítettük, e tanulmány viszont az első falusi társadalomra vonatkozó irodalmi mű. Sajnos, hogy csak általánosságban foglalkozik a falu kérdéseivel és nem vesz szemügyre olyan közelről egy kisebb falusi társadalmi egységet, mint ahogy ezt Braun Róbert tette.

---

[34] *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága.* Huszadik Század, XIX, 1909, 513–527.

[35] *A falu társadalmi élete.* (Különös tekintettel az erdélyi falvakra.) M. Társ. tud. Szemle. VII. 1914. 324–349. és 420–446. l. Előbb még megjelent egy, a nemzetiségi kérdést főként transylvan vonatkozásban nézö tanulmánya „A nemzeti kérdésről" címen I. h VI. 1913. 674–98.

[36] Barabás különben egyike azoknak, akik szükebb hazánk közgazdasági megismertetésén is buzgólkodtak. A „Megyei monográfiák" c közgazdasági tanulmány-sorozatban Odorheiu (1904) és Mureş megye meg Târgu-Mureş (1906), valamint Cluj megye (1910) közgazdasági leírása töle való. Ezen kívül „Székelykeresztur közgazdasági leírása" (Bpest, 1904 46 lap) c. művét is itt kell megemlítenem. Az előbbi sorozatban jelent meg *Nyegre László*nak Maramureş (1900), *T. Nagy Imré*nek Ciuc (1902) és *Téglás Gábor*nak Hunedoara megyéről (1903) írt tanulmánya.

E tanulmány megjelenésekor azonban már elindult Európa a háború útján. A társadalmi különbségek éles válaszfalai most — legalább az együttes szenvedések idejére — leomlottak a lövészárkok demokráciájában. A harcterek megetti társadalmi elégedetlenség az értelmetlennek látszó szenvedések és az embertelen nélkülözések között azonban egyre nőtt, az elhanyagolt társadalmi osztályok elfojtott keserűsége mind kegyetlenebbül feszegette a régi kereteket. A magyar középosztály vaksága és érzéketlensége most bosszulta meg magát. A semmibevett, magárahagyott munkásság és a parasztság irányítása olyan kezekbe került, akiknek számára nem voltak hagyományok, nem volt faj sem, csak mindezeken felülemelkedő világtestvériség. E szellemi irányítás „üdvös" eredményei eléggé ismeretesek.

A MUNKÁSSÁG ÉS A PARASZTSÁG ELŐTÉRBEN

A RÉGI FÖLDÖN új állami keretek közé került transylvan magyarság gondolatvilágában, élet- és társadalomszemléletében jelentős változást hozott a nagy világégés. És bár k ü l s ő események szempontjából nem élte át azokat a szörnyűségeket, melyeken például a határontúli magyarságnak a társadalmi forradalmakban át kellett esnie, másfajta külső megrázkódtatások társadalmi összetételében lassan-lassan nagy változásokat okoztak. Futólag már szóltam a társadalmi rétegek erőviszonyainak és a középosztály társadalomszemléletének lassú megváltozásáról; éppen azért most nem bocsátkozom ismétlésekbe. Ami bennünket a társadalomkutatás kérdésével kapcsolatban e szemléletmódosulásból érdekel, az az, hogy mindez okozott-e lényeges változást a transylvan magyar társadalomkutatás szempontjából. Ahelyett, hogy rövid felelettel esetleg igazságtalan legyek jóindulatú, de kiseredményű kezdeményekkel szemben, inkább társadalomkutatásunk háború utáni mozzanatainak ismertetését kísérelem meg. Tudom, hogy bármennyire is igyekszem szőrmentiben kezelni a kérdést, közeli időkről, kortársak munkájáról vagy munkátlanságáról beszélve bírálatom, szavaim itt-ott elevenbe vágnak. De ha a multat, a való megmutatására törekedve, mai szempontokkal bíráltam, igazságtalanság volna ugyanezeket a szempontokat sutbadobva nyájasabb arccal, elnézőbb tekintettel közeledni korunk munkájának eredményei vagy eredménytelensége felé.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy itt bizonyos politikai, gazdasági és társadalmi tenyek kényszerítő hatása társadalmiasabb gondolkozást eredményezett; ezt ma különösen a fiatalabb magyar értelmiség soraiban tapasztalhatjuk. Mindenképen örvendetesnek kell mondanunk ezt, nemcsak a társadalmiasabb életszemlélet kialakulása, de az ennek nyomában jelentkező társadalom-megismerés vágyának szempontjából is. Jellemző azonban,

hogy az első társadalomismertető cikkek mégis a *Korunk*ban jelentek meg. Sajnos, e folyóirat is, miként annakidején a Huszadik Század, inkább általános elméletekben, mintsem társadalmunk közelebbi szemléletén keresztül terjeszti a maga világ- és társadalomnézetét. Ezért van az, hogy a Korunkból mindössze két tanulmányt könyvelhetünk el mint olyat, amely a társadalomkutatás körébe tartozik. Az egyik *Turnowsky Károly*nak a Târgu Mureş város munkásságának az életéről írt „összehasonlító szociológiai tanulmány"-nak minősített írása.[37] Ez tulajdonképen Braun Róbert már előbb említett gondos adatgyüjtésen alapuló tanulmányában felhalmozott adatoknak húsz évvel későbbi, kevésbbé részletes adatokkal való összevetése. Egy egészen újabban megjelent, a munkáskérdés más ágával foglalkozó tanulmányt kivéve, ez az egyetlen munkásviszonyokról szóló háború utáni tanulmány. Hogy ebben — *Dezséri György*nek a mai transylvan magyar középosztályról szóló tanulmányával[38] együtt, — a társadalomkutatástól idegen szempontok is érvényesülnek, azt legfeljebb sajnálhatjuk, de mindenképpen megérthetjük; nem csodálható az sem, hogy elsősorban Dezséri tanulmányában sok általánosság van, szóval az, amit a társadalomkutatónak éppen kerülnie kell. Minél kisebb társadalmi egységek, rétegek vagy, ha úgy tetszik, osztályok minél bensőségesebb szemléletéből pontos eredményeket levonni, ez a társadalomkutató munka legpontosabb, nélkülözhetetlen feladata. Ma már ilyen tanulmányok is vannak. A munkássággal kapcsolatban nemrégiben *Sinka József*nek a városunkbeli iparos és kereskedő ifjúság[39] társadalmi viszonyairól a Hitel hasábjain megjelent tanulmányát kell, mint e téren úttörőt említenünk. E tanulmány nyugodt, valós társadalomszemlélete s a felsorakoztatott adatok meg a belőlük levont eredmények mutatják, hogy milyen sokat jelentene társadalmi szerkezetünk részeinek ilyen ismerete.

Társadalmunknak egy rétege van, amely iránt az érdeklődés már eléggé hamar felébredt és egyre pislákolóbb bensőséggel napjainkig tart. A falusi őstermelő rétegről, a p a r a s z t s á g r ó l van itten szó. Ha azt keressük, hogy a parasztság jelentőségének korunkbeli felismerését mi eredményezte, egyetlen, de két különböző forrásból táplálkozó mozzanatra kell rámutatnunk. Az e g y i k a kisebbségi helyzetben megváltozott társadalmi szerkezet és az egyes társadalmi rétegek új helyzeti jelentőségének olyan-amilyen felismerése, a m á s i k pedig egy külső, irodalmi hatásból származó, ezzel azonos tartalmú felismerés. Hogy a falu társadalmi jelentősége a kisebbségi életben fokozódott, ez ma már, sajnos, közhely. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a parasztság társadalmi jelentőségének felismerése milyen pontról, milyen belátásból indult el. Nem akarom a helyzeti belátás jelentőségét kelleténél jobban lebecsülni, de azért kétségtelennek tartom, hogy külö-

[37] *Adatok a vidéki munkásság életéhez.* (Összehasonlító szociológiai tanulmány) Korunk IV. 1929. 81—89, 165—170, 265—270 és kny.

[38] *A mai erdélyi magyar középosztály.* Korunk VIII. 1933. 115—123.

[39] *Adatok a kolozsvári iparos és kereskedő ifjúság társadalmi viszonyainak tanulmányozásához.* Hitel 1937. 197—212.

nösen az ifjuság soraiban aligha mutatkoztak volna a „falubecsülés"-nek olyan aránylag korai jelei, ha a parasztság jelentőségének felismerésében nem jelentkezik irodalmi hajtó erő is *Szabó Dezső* munkásságában. De mint ahogy Szabó Dezső lelki alkatában és paraszt-szemléletében is van valami mélyen romantikus szertelenség, úgy a mi szellemiségünknek falu felé fordulását is bizonyos, a való helyzetet nem ismerő, gyermekes tájékozatlanság indítja meg. A városi ember elzárkózottságánál fogva kevéssé ismeri a falu súlyos, sokszor belső nehézségektől tépdesett társadalmát, és ezért a középosztály háború utáni megrendült társadalmi és lelki építményének recsegése és ingása közepette, mint szilárdabbnak, állandóbbnak, egészségesebbnek vélt társadalmi és lelki valósághoz menekült a faluhoz. A falu iránti érdeklődésnek kisebbségi életünk húsz esztendeje alatt azért mindig volt valami gyermekesen szónokias, általánosságokban mozgó mellékzöngéje, és ez n m egyszer méltán hívta ki a gúny meg a lekicsinylés bírálatát nemcsak olyanokból, akikben e lekicsinylés „polgári" középosztályukkal szemben érzett leplezetlen ellenszenvből táplálkozott,[40] de olyanokból is, akik maguk minden romantikus szín és sallang nélkül látták és látják a falu nehéz, sok esetben szánalmas helyzetét.

A „FALUMUNKA" ÉS A TÁRSADALOMKUTATÁS.

A ROMANTIKUS VÁGYAK, a valón túlnéző képzelgések örök letéteményese, az ifjúság természeténél fogva a legtöbb hajlamot mutatott a falukérdésnek ilyen regényesen csillámpozó szemléletére. Mindenesetre jellemző, hogy mikor a harmincas évek körüli időben a falu-tanulmányozás divatos eszméje nyugati és keleti irányból egyszerre tör be közénk, a kérdésnek egyetlen szakembere sincs. A különböző ifjúsági egyesületek, melyek kb. 1928 óta foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a tennivalók iránt érdeklődők tájékoztatására a „vak vezet világtalant"-elv halk mormolása közben írókat és újságírókat tudnak csak előadókul megnyerni. Általános, érthető, de káros jelenség ez. Az írói képzelet még csak csillogóbbá színezi az amúgy is ragyogó fátylakat, amelyek a valóságos falut takarják, és így e jóhiszemű buzgólkodás csak késlelteti a képzelgéstől ment faluszemlélet kialakulását.

A vasárnapi falu színpompás idilli boldogságú békéjéről festegetett képet a fejbeverő valóságokat is számbavevő falukutatás volt hivatva élethű képpé változtatni. Az ilyen munkához azon-

[40] Erre vonatkozólag érdekes elolvasni egyebek között az E. Helikon 1935-ben megjelent falu-számát (VIII, 1 kk.) és *Gaál Gábor*nak a Korunkban (X, 132-4.) ezzel kapcsolatban tett megjegyzéseit.

ban előkészület kell. Előbb a Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (később: Majláth-Kör) alakít elő készítő szemináriumot,[41] utóbb pedig egy újonnan induló főiskolás folyóirat, a „Fiatalok" szerkesztősége is.[42] Mikor e munka megindul,[43] pillanatokra úgy látszik, hogy egészségesebb szelek kezdenek e tájon fújni. De a faluszeminárium előadásainak címe és az első előadók személye egyáltalán nem győz meg bennünket arról, hogy az előadók e kérdések kifejtését valóban a falukutatás mai társadalomtudományi feladatainak, szempontjainak és módszereinek bensőségesebb ismertetésével kapcsolták össze. Még a szemináriumok működése előtt, majd azok munkája után kitűzött falu-pályázatok tétel-címei[46] is olyan általánosságban mozgóak, hogy ilyeneket csak nagyon hosszas monográfikus falutanulmányozás után évekkel, — hogy ne mondjam — évtizedekkel később lehetett volna kitűzni Hogy a pályázati tételekre alig egy-két, némelyikre egy pályamunka sem érkezett be, az nemcsak az akkor aránylag csekély pályadíj összegeknek tulajdonítható, hanem annak is, hogy az ifjúság túlságosan általánosaknak és megközelíthetetleneknek érezhette a kitűzött feladatokat. A tételek között szereplő oly kívánalom, mint pl. „egy falu teljes(!) szociográfiája", a nyári néhány hónap alatt semmiképp sem valósítható meg; olyan hihetetlen kívánság ez, mely kétségessé teszi, hogy a kitűzők tisztában voltak e azzal, mit várhatnak az ilyen feladatra fel nem készült ifjúságtól. Nyilvánvaló, hogy itt is csak az történt, ami a kívülről jövő eszmékkel a gyermekkorban történni szokott: kezdetben maguk az eszme fölkarolói sincsenek tisztában a feladatkörök tartalmával, a megvalósítási lehetőségek határával, a munkamódszerekkel, de hiányoznak a felkészült szakemberek is, akik a feladatot végrehajtsák. A Fiatalok szerkesztősége az eddigi tapasztalatokon és a román falukutató munka tanulságain[46] okulva egy év mulva újraszervezi falu szemináriumát.[47] Részben az eddigi szemináriumi munkának, részben egyéni készülődésnek eredménye 1931. év nyarán két főiskolás csoport nyári falukutató munkája Cluj, illetőleg Odorheiu me-

[41] Ez ifjúsági alakulat első falupályázatának eredményére nézve l. E Fiatalok, II.1931. 39.

[42] A transylvan falumunka kérdésére vonatkozólag l. Haáz Ferenc: *A magyar szociográfia Erdélyben.* Fiatal Magyarság, IV. 1935. 9. sz. és Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom* E. Múzeum, XL. 1935. 219—48. és E. Tud. Füz. 78. sz.

[43] A faluszeminárium 1930. novemberében alakult meg 1931. februárjában újraalakult. Vö. Fiatalok I. 1930. 163, II. 1931 36.

[44] Vö. l. h. és II. 1931. 163.

[45] L. az első pályázat tételeit és nyerteseit a Fiatalok I (1930), 91. . és II. (1931). 18. l.; a másodikét u. o. II 1931, 109—10. és III. (1932). 83-84. l. l— Az első pályázat öt tételére összesen 11, a másodikára ugyanennyi tételre már csak 5 pályázat érkezett be. Jellemző, hogy az első pályázók közül a legtöbben, négyen, az „Egy falu teljes(!) szociográfiája" c. pályatételt tartották a legkönnyebbnek l. h. 1930, 18. l.)

[46] E munkával való távoli ismeretség jelét mutatja a Fiatalok több cikkírója. Vö. I. h. II. 1931. 100—2, III. 1932. 77—8., IV. 1933. 46—9, VII. 1936. 25—30. — Megjegyzem, hogy *Debreczeni László* még a finn falumunkát is ismerteti. I. h. III. 1932. 73—6.

[47] Vö. I. h. II. 1931. 110—12, III. 1932 81-2.

gyében.[48] Különösen a br. Bánffy Ferenc támogatásával Cluj megyében végzett kutató-munkát kell kiemelnünk, mert ennek irodalmi eredménye is van; *Mikó Imre* főként e tanulmányozás folyamán szerzett adatait foglalta össze a Fiatalok Falufüzetei között megjelent „Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés" című tanulmányában. E tanulmánynál sokkal nagyobb általánosságban mozog az említett falufüzetek sorozatában megjelent másik két tanulmány, mely a Fiatalok pályadíját is megnyerte, *Gyallay-Papp Zsigmond*nak „A nép és az intelligencia" és *Demeter Béla*nak „A falu és a szellemi áramlatok" című tanulmánya. Demeternek másik munkája, egy falutanulmányozó kérdő-ív (Hogyan tanulmányozzam a falu életét?) mint első ilyen transylvan munka érdemel említést. Magában a Fiatalokban is megjelent *Brüll Emánuel*től egy népnyelvi gyüjtésre módszertani utasításokat adó összefoglalás.[49] Mindebből megállapítható, hogy a „falumunka" gondolatát először és hivatásszerűen a Fiatalok népszerűsítette. Hogy mégis aránylag olyan kevés eredményt érhetett el, az az ifjúság közönyén, a kellő szakértelem és nem utolsó sorban az anyagiak hiányán mult. A tavaly nyárára tervezett csoportos falukutatómunka megrendezéséről is külső körülmény miatt kellett a Fiatalóknak lemondania.

MÉG E NAGY MUNKATERVVEL MEGINDULÓ ifjúsági vállalkozások előtt és ennek tartama alatt komoly szakemberek egyéni munkája is nevezetes eredményeket hozott. *Dr. Csűry Bálint*, a helybeli református kollégium volt tanára, jelenleg debreceni egyetemi tanár évtizedes munkával gyüjtögette a szamosháti nyelvjárás nyelvi meg néprajzi anyagát és tanulmányozta éveken át a moldvai csángóság életét és nyelvét.[50]. A társadalomkutatás szempontjából még fontosabb *Domokos Pál Péter* munkássága. Ő valóságos vándor-apostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyüjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot. Ezt történeti anyaggal kiegészítve adta ki két kiadást is megért munkájában.[51] Ő éppen úgy a vidéki környezetben és nehéz viszonyok között is alkotó tanár mintaképe, mint ahogy az *Haáz Rudolf* is, aki semmiből rendkívül értékes néprajzi múzeumot teremt és így a keleti székelység egyik részének életére vonatkozólag gazdag anyagot állít a látogató elé. Kisebb, de pontos megfigyelésekről tanuskodó néprajzi dolgozatait a népi életviszonyokkal foglalkozó kutató mintául tekintheti.[51*] — A transylvan

[48] I. h. II. 1931, 138 és 160.

[49] *A nép nyelvének kincsei.* Serkentés és utasítás a népnyelv tanulmányozására. I. h. VI. 1935. 23—31 és kny. 11+1.

[50] Előbbi tanulmányozásának eredménye a *Szamosháti Szótár* két hatalmas kötete (Bpest, 1935—36.), a másodiké a *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* címen megjelent tanulmánya. E. Múzeum XXXV. 1935. 155—76. — Moldvai csángó-szótárán most dolgozik.

[51] *A moldvai magyarság.* Első kiadás Şumuleu, 1931.; második kiadás Cluj, 1934. 267+1 l.

[51*] Dolgozatai az Ethnographia-Népéletben és a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében (1929) jelentek meg. — Ez utóbbi forrás egyébként tartalmaz még olyan tanulmányokat, amelyek társadalmi vonatkozásúak.

ref. falvak építkezésének emlékeit, népies egyházi művészetének ismeretlen kincseit rajzolgatja és méri fel évek hosszú sora óta *Debreczeni László*, e téren egyetlen szakemberünk. Hogy munkája a régi népi művészet és a transylvan történeti stílusok megismerésének milyen lehetőségeit nyujtja, azt csak akkor tudjuk meg igazán, mikor e téren nemcsak egyetlen ritka-szép kiadványára, hanem munkája alapján készült művészettörténeti művek egész sorára támaszkodhatunk.[52]

A felemlítetteken kívül még van néhány szétszórt egyéni kezdeményezés. *Roska Mártonnak* a néprajzi feladatokról írt tanulmányát kell időben elsőnek tekintenünk.[53] E kis tájékoztatót rövid és világos útmutatásai alapján a falusi társadalom kutatója, mint nélkülözhetetlent forgatja. E tájékoztató második kiadása is megjelent, mikor *Botos János* kísérletet tesz egy község társadalmi viszonyainak megrajzolására[54]. Mindenesetre jellemző, hogy ezt az inkább érdekes, mintsem elmélyülő társadalmi képet mindmáig egyetlenegy falu társadalmára vonatkozó alaposabb társadalomrajz sem követte. *Hegyi Endrének* a Pásztortűz hasábjain sokkal később közölt hosszabbacska cikke[55] is inkább csak arra mutat, hogy maga a kérdés divatos, korszerű, de haladást ez egyáltalában nem jelent, még Botos egyébként is sokkal hosszabb és részletesebb tanulmányával szemben sem. Mindössze egy kisebb falutanulmányt említhetünk meg, mint olyat, amely Orbán Balázs modorában igyekszik, éppen a nagy székely honismertető szülőfalujának, Polonița községnek történeti, valamint jelenkori képét adni. Ez *Lévai Lajos* munkája.[56] Egészen általánosságokban mozgó, de mint társadalmi vonatkozású tanulmány említést érdemel *Bartalis Ágostonnak* a Hargita-alji székelységről írt rövid tanulmánya.[57] Ha még megemlékezünk *Pálffy Károly* kezdeményezéséről,[58] ki református egyházi körökben igyekszik a Gusti-féle román falukutató munka ismeretével e munkát különösen a falusi lelkészekkel megkedvel-

---

[52] *Erdélyi református templomok és tornyok.* Sighișoara, 1929. 16 lap + ötven műmelléklet. — Debreczeninek másik ilyenszerű munkájáról, egy 12 lapból álló levelezőlapsorozatáról l. Kelemen Lajos: *Fatornyok — képeslapokon.* Pásztortűz 1928. 433–6. — Mindkét kiadás a Ref. Egyházkerületé.

[53] *Néprajzi feladatok Erdélyben.* Második kiadás. Cluj, 1930. A „Magyar Nép" Könyvtára 42. sz. (Az első rövidebb kiadás az „Út" könyvtárában *Etnographus* álnévvel jelent meg.) — A néprajzi vonatkozású adatközlések közül bőséges társadalmi vonatkozása miatt megemlítendő a *Ba'ogh Ödöné* (Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőloki és gyimesközéploki csángokról E. Múzeum XXXVII. 1932. 332–53).

[54] *Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban.* Helikon III. 1930. 827-35 és IV. 1931. 62—71.

[55] *Két székely falu társadalomrajza.* Pásztortűz. XXII. 1936. 441—4.

[56] *Po'oniță-Lengyelfalva monografiája.* Odorheiu, 1935. 41+2. l.

[57] *A csíki székelység alapvető kérdései.* Mercurea Ciuc, 1931. 40 l.

[58] Idevonatkozó cikkei a következők: *A lelkipásztor és a kialakuló új kisebbségi társadalom.* Ref. Szemle XXX. 1937. 413—6.; *A Gusti professor falumunkája.* I. h. 303–6.; *A falu* (Ujszászy Kálmán „A falu" c. könyvének ismertetése). I. h. 373–4.; — *Valóságkutatás.* I. h. 339–41.; — *A román falumunka.* Kultúra Szó 1936. 102–3. Különben Pálffy nemcsak elméleti téren mozogva terjeszti eszméit, hanem igyekszik munkaközösségbe szervezni a vidéki református lelkészeket is.

tetni, úgy hiszem szinte, napjainkig felsoroltam a csak megemlítésre érdemes egyéni kezdeményezéseket.[59]

TÁRSADALOMKUTATÁSUNK szegényes történetében új lehetőségeket jelent a *Hitel* 1936 elején történt újjászervezése. E Széchenyi István önismeretet hangoztató tanait új, mai köntösben hirdető folyóirat valóban nem tűzhetett ki maga elé egyebek között korszerűbb és sürgetőbb célt, mint társadalmi szerkezetünk minél pontosabb és minél közelebbi megismertetését. És bár e célkitűzés természetszerűen adódik a Hitel eszmevilágából, mégis szerencsének tarthatjuk, hogy négy szerkesztője közül kettő, *Vita Sándor*[60] és *Venczel József*[61] maga is tevékenyen dolgozik a társadalomkutatás területén. Ma már a Hitel ösztökélő hatására, sőt gyakran egyenes felkérésére egyre több fiatal kezd elhanyagolt társadalmunk kérdéseivel foglalkozni. Elég az eddig megemlítetteken kívül a Hitel ilyenszerű tanulmányokat és cikkeket író munkatársai közül a *dr Parádi Kálmán*,[62] *Vásárhelyi Z. Emil*,[63] *Petrovay Tibor*,[64] *Katona József*,[65] *dr. Fekete János*,[66] *dr. Heinrich Mihály*[67] *Bitay Pál*,[68] *Nagy Ödön*,[69] *Albrecht Dezső*,[70] *Márton Áron*,[71] *Bözödi György*,[72] *Kelemen Béla*,[73] *Lazányi Endre*,[74] *Debreczy Sándor*[75] és *Lőrinczy László*[76] nevét felsorakoztatni.[77] Sajnos, hogy e cikkírók közül legtöbb csak alkalomszerűleg foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek a társadalomkutatás körébe tartoznak. A

---

[59] 1933 decemberében az Ágisz szövetkezet közművelődési szakosztálya felhivást bocsátott ki, „Fel kell mérni a transylvan magyarság helyzetét egy új és a mai viszonyoknak megfelelő monografia elkészítésével". Ez egyébként üdvös nagyotakarásnál csak azok készületlensége volt nagyobb, akikre ezt a munkát a Szakosztály bízni szerette volna. Jellemző azonban, hogy akadt olyan, aki e kísérletről ezt írta: „Mióta kisebbségi sorban élünk, a transylvan magyarság állapotrajzának adatszerű és mégis közérthető formában való felvétele felé ez a terv (!) a legjelentősebb lépés (!)". Vö. Fiatalok V. 1934. 70. — A terv megvalósításáról semmit sem tudok.

[60] *Az erdélyi szövetkezetek.* Hitel 1936. 45—56.; *A Székelyföld iparosítása.* I. h. 937. 164-7.; *A Székelyföld önellátása.* I. h. 769—84.

[61] Előbb idézett tanulmányán kívül idetartozik nehány ott felsorolt cikke és a köv. tanulmányok: *Művelődéspolitikai vázlat.* Hitel 1936. 131—48.; *Néhány adat a székely kivándorlás hátteréből.* I. h. 1936. 309—14; *Öt oltmenti székely köz ég nép nozgalma.* I. h. 1937. 31—44. — Ugyancsak neki jelent meg egy hosszabb társadalomkutató vázlata *A magyar önismeret útja* címen az Iskolában IV. 1936—37. 36—46, 181—188, 327—335 és 458-462.

[62] *A néptáplálkozás.* Hitel, 1936. 102—14. [63] *Remete-művészek.* I. h. 57—61. [64] *Kisebbségi magyar gazdaságpotitika.* I. h. 262—78. [65] *Lakásépítés Romániában.* I. h. 1937. 15-24. [66] *Ügyvédek, orvosok, mérnökök adózása Transylvániában.* I. h. 1936. 236—40. [67] *A néptáplálkozás kaloriaértékekben.* I. h. 1937. 105—13 és két tábla. [68] *A falu értelmiségi rétege.* I. h. 213—18. [69] *A mai főiskolás ifjúság.* I. h. 93—6. [70] *Társadalmunk átalakulása.* I. h. 177—88. [71] *Népnevelésünk feladatai.* I. h. 189—96. [72] *Az erdélyi szinjátszás.* I. h. 141—53. — *A Székelyföld kapujában* I. h. 219—29. [73] *Egy osztály keresztmetszete.* I. h. 25-30. [74] *Mit olvas a diákság?* I. h. 306—13. [75] *A pályaválasztás kérdéséhez.* I. h. [76] *Tizennyolc pályaválasztó fiatal.* I. h. 169—70.

[77] Természetesen idetartozik még egy nehány nem itt élő szerző cikke is. Ezek: *dr. R Szeben András:* Transylvania népmozgalma. Hitel 1936. 81—101; *Szabó Zoltán:* A társadalomkutatás célja. I. h. 167—72.; *dr Mester Miklós:* Nemzeti küzdelmek tanulságai. I. h. 1937. 97—104. — Itt kell megemlítenem transylvan vonatkozásai miatt *Lükő Gábor* könyvét is (A moldvai csángók I. Bpest, 1936. 208 l.).

Hitel akkor töltene be társadalomkutatásunk történetében megbecsülhetetlen szerepet, ha tervszerűen és kitartóan végzett szervező-munkával minél több olyan munkatársat vonna körébe, akiket a társadalmi kérdések vizsgálatára mintegy ránevelhet, sőt rákényszeríthet. Nem tartom azonban elégségesnek csak a jelenkori társadalom kérdéseinek vizsgálatát. Feltétlenül szükséges volna elfogulatlan megvilágításba helyezni olyan kérdéseket, amelyek bár a mult társadalmára vonatkoznak, de vizsgálatuk valamilyen szempontból a történettudományi érdekességen túl is időszerű. Különben is a jelen társadalma a mult társadalmán épül fel; egyoldalúság tehát csak az eredmény, a jelen vizsgálata, az előzmény, a mult vizsgálata nélkül. A Hitel e téren is alapvető munkát kezdeményezhetne.

MIELŐTT a transylvan magyar társadalomkutatás kérdéséről való mondanivalóimat befejezném, bármennyire személyi vonatkozású is, nem tehetem, hogy ne szóljak az itteni társadalomkutatás történetének egyik olyan mozzanatáról, amelyet sok szempontból nem hallgathatunk el. Az első itteni magyar munkatábor, a Református Teológia babiu-i munkatáborának falukutató munkájáról van szó. Tanulságos, de hosszadalmas dolog volna e munkatábor és a vele kapcsolatos falukutatás előkészületeit, megvalósulási formáját és eredményeit ismertetnem.[78] Ezért csak néhány adatot mondok el róla. A falukutató osztag kétszeri csoportos kiszállást végzett 1936 nyarán és 1937 őszén. Ennek a csoportos munkának és két ettől független egyéni kiszállásnak az eredménye a tanulmányozott község települési, építkezési és népességi viszonyainak eléggé pontos ismerete. Ezzel kapcsolatos egyéni helyszíni munka révén a kis község gazdasági helyzetéről is jelent meg egy gondos, de sajnos, csak vázlatos kép a falukutató osztag egyik házigazdájának és tagjának, *Kós Balázs*nak tollából.[79] Bár sajnálatos külső körülmények miatt a gyüjtött anyag tekintélyes része nincs a Teológia birtokában, a megmaradt anyag feldolgozása remélhetőleg további tudományos irodalmi emlékeit fogja őrizni ennek a mindeddig egyedülálló vállalkozásnak.[80]

---

[78] E munkáról az első ismertetés az Ellenzék 1936. aug. 23-i számában *Szabó Lajos* tollából jelent meg (*Magyar diákok a falumunka szolgálatában*. I. h. 3. l.). Ennek a híradásnak alapján írt róla a Ref. Szemle (XXIX. 1936 397—8.) és ettől függetlenül a Hitel 1936. 242. lapján *Kéki Béla*. Az első évi munkáról ez utóbbi folyóiratban a szerkesztők felkérésére magam kíséreltem meg beszámolót írni (*Az első munkatábor*. I. h. 1937. 51—65).

[79] *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. Hitel. 1936. 297—309.

[80] Itt kell még a teljesség kedvéért megemlítenem *dr. Jancsó Elemér* egy futó, útleírás-szerű cikkét *A bukovinai magyarok mai helyzete*. Magyar Szemle 1934. évf. és kny. Bpest, 1937. 8 lap. — *A bukovinai magyarság*. Korunk 1938. 46—52 és kny. 8 lap) meg egy nagyobb tanulmányát (*Az erdélyi magyarság élet-sorsa nevelésügyének tükrében*. Bpest, 1935. 112 lap) és *Kiss Bélá*nak egy „Hétfalu" címen a Helikonban (1938. 196—206.) a fenti sorok megfogalmazása után megjelent társadalmi vonatkozású tanulmányocskáját.

Ugyancsak idetartozik magamnak néhány falukutató részletkérdést tárgyaló tanulmánya közül különösen a „*Nireş-Szászn yires település-, népiség-, népesedés-*

A MULT ÉS JÖVŐ.

MÁSFÉL SZÁZADNÁL csak valamivel több az az idő, amelynek társadalma itt, Transylvaniában előbb a társadalomkutatás magvetését, majd csirázását figyelhette, de másfélszázad társadalmi közönye és öntudatlansága miatt nem zöldülhetett és nem kalászosodhatott a régen elszórt magból vetés. Ezért van az, hogy amíg ezeket a sorokat írtam, úgy éreztem magam, mint a bűvész, aki közönség előtt áll és bár kínos gondossággal igyekszik elleplezni szemfényvesztő mozdulatait, mégis a figyelők észreészreveszik a csalást. Magam is, ha kertelés nélkül feleltem volna arra a kérdésre, hogy lehet-e transylvan magyar társadalomkutatásról beszélni, csak n e m-mel válaszoltam volna. Azok, amiket előbb mondottam, csak részben indokolják meg e hiány okát. Igaz ugyan, hogy a középosztály társadalmi szemléletének hiánya, illetőleg szempontjainak zárt, merev körvonala alapvető lelki magatartását, tehát olyan hiányt jelent, amely sok mindent megmagyaráz. Napjaink, saját korunk társadalomkutató munkájának hiányán azonban méltán csodálkozhatunk. Ha ennek okait keressük, kétségtelenül találunk nyomós, k ü l s ő okokat is. A társadalomkutató munkához elengedhetetlenül szükséges anyagi eszközök hiánya is sok munkakészségnek szárnyát szeghette. De van ezenkívül ennek két egymással összetartozó tudománypolitikai és s e mélyi oka is. Nem ismerünk Transylvaniában egyetlen magyar tudományos szervet, egyetlen intézményt[81] sem, amely a társadalomkutatás kérdését akár a multban, akár ma tudománypolitikai tervébe iktatta volna. Az ilyen — mondhatnók — szervezetbeli hiány e kérdés esetében végzetes következménnyel jár. Ha valamilyen tudományos kutató-munka, úgy a társadalomkutatás valóban központi vagy legalább is egységes szellemi irányítást feltételez. Az egyéni gyüjtőmunkát ez készíti elő, sőt részben ez irányítja, a feldolgozást a társadalmi összefüggések tekintetbe vételével ez segíti elő. Tudománypolitikánk mai tökéletes hiánya miatt elfélére gondolni is csak jámbor elméleti követelménynek tetszik. Ezzel szorosan összefügg e hiány s z e m é l y i oka is. A tudományos munkára kétségtelenül születni kell. E hajlamot fel nem ébreszthetiűk olyanban, akiben e munkára való készség szellemi és lelki feltételei nincsenek meg. De az is kétségtelen, hogy e hajlam csak a lehetőséget adja meg. A tudományos munkára való hajlammal ren-

---

és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században" című (E Múz. 1937. 1 kk. és E. Tud. Füz. 91. sz. 74 l.). Ez utóbbiban, egyebek között, a népesedés-kérdések történeti szempontú tárgyalását is megkísérlem.

81 Egyetlen gyakorlatias, szabályerősítő kivétel a Ref. Teológia, amely immár harmadik éve a külön arra vállalkozóknak elméleti és gyakorlati gyülekezetmegismerő szemináriumot vezetett be, az ötödik évfolyam hallgatóit pedig kötelezte ily jellegű előadások hallgatására.

delkező lehet kellő irányítással tudományos munkával foglalkozó is. E nélkül azonban alig. A személyi kiválasztódás és a tudománypolitika kérdése tehát egymással összefüggő, egymást feltételező szellemi követelmény. Teljes tudatában vagyok annak, hogy az első követelménynek, a tudománypolitikának egészséges megoldása jelenlegi helyzetünkben milyen nehéz, szinte-szinte azt mondhatnám, milyen lehetetlen kérdés. Mégis e nélkül nem látom lehetőségét a transylvan társadalomkutatás igazi megvalósulásának sem. A személyi kérdést azonban nem lehet ilyen könnyen, a felelősségnek intézményekre való hárításával elintézni. Mikor a transylvan társadalomkutatás és általában a transylvan magyar tudomány utódlási kérdésére gondolok, mindig eszembe jut *Lewis Sinclair*nek egyik nemrégiben olvasott regényéből egy amerikai orvostanárnak az ifjúsághoz intézett nehány sora: „Maguk, amerikaiak, igen sokan maguk közül tele vannak eszményekkel, de nincs türelmük a hosszú munka gyönyörű unalmára."[82] Mennyi eszményi elképzelést, mennyi tervet, sőt munkatervet láttunk csak az utóbbi években is az ifjuság egyes tagjai és közösségi szervei részéről. De hogy hányan vállalkoztak ez „eszményekkel telt" egyesek és közösségek közül a megvalósítással járó hosszú munka „gyönyörű unalmára", azt nem nehéz megmondani. Megint idézhetem Lewist: „... Nem nagyon szeretem azt a szónoklást, amely annyira tele van energiával, hogy nem marad ereje a cselekvésre". (I. h. II. 33)

[82] Lewis Sinclair: *Arrowsmith.* (Ford.: Schöpflin Aladár.) Bpest. é. n. 53.

SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR